

УДК 81'367.5:81'367.625
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-11>

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПОДВІЙНИМИ ПРИСУДКАМИ З ПЕРШИМ КОМПОНЕНТОМ-ДІЄСЛОВОМ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ЛОКАТИВНОГО СТАНУ

Христіанінова Р. О.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Колпакчі О. В.

*аспірантка кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
k.kolpacchi@gmail.com*

Ключові слова: *семантично ускладнене речення, предикативна ознака, лівобічна позиція, суб'єкт, автосемантичність, психічний стан, фізичний стан, психологічний стан.*

У пропонованій статті проаналізовано семантико-синтаксичну структуру речень із подвійними присудками, першим компонентом яких постають дієслова процесуально-локативного стану стояти, сидіти, лежати, висіти. Установлено, що речення з розгляданими подвійними присудками співвідносні з поліпропозиційними висловленнями, для яких характерне поєднання процесуально-локативного стану суб'єкта з його предикативними ознаками, тимчасово притаманними суб'єкту під час перебування у зазначеному стані. Виявлено, що названі дієслова здатні утворювати подвійні присудки не в усіх своїх значеннях, а лише в окремих, зазвичай прямих. Визначено семантичні типи суб'єктів у реченнях із розгляданими подвійними присудками. Констатовано, що суб'єкт у реченнях із подвійними присудками, формованими дієсловами процесуально-локативного стану, так само семантично обмежений. Акцентовано, що типовими є суб'єкти на позначення осіб. Простежено, що речення із суб'єктами-назвами осіб виявляють широкий діапазон значень другого компонента подвійного присудка, який може позначати психічний, фізіологічний чи фізичний стан суб'єкта, його характеристики за зовнішнім виглядом, віком, соціальним станом та оточенням, порядок розташування в певній системі, оцінку суб'єкта іншими людьми. Підкреслено, що суб'єкти-назви інших істот (тварин, комах) трапляються в цих реченнях значно рідше, діапазон семантики другого компонента подвійного присудка в них обмежений ознаками істот за фізіологічним станом, особливостями поведінки та зовнішнім виглядом. Виявлено, що іменники на позначення неістот лише зрідка можуть бути в ролі підмета при подвійних присудках, такі речення передають семантику локативного стану предмета та його фізичних властивостей у цьому стані. Деяким реченням із підметами-іменниками на позначення неістот та присудками, вираженими поєднанням дієслів стояти, сидіти, лежати з прикметником, властивий формально-граматичний і семантико-синтаксичний синкретизм, такі сполуки мають водночас і формальні, і семантичні ознаки як складеного іменного, так і подвійного присудків.

SEMANTIC AND SYNTACTIC STRUCTURE OF SENTENCES WITH DOUBLE PREDICATES WITH THE FIRST COMPONENT – THE VERB OF THE PROCEDURAL-LOCATIVE STATE

Khrystianinova R. O.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Kolpakchi O. M.

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
k.kolpacchi@gmail.com*

Key words: *semantically complicated sentence, predicative feature, left-sided position, subject, autosemantics, mental state, physical state, psychological state.*

The article analyzes the semantic and syntactic structure of sentences with double predicates, the first component of which are the verbs of the procedural-locative state to stand, to sit, to lie, to hang. It was established that sentences with the considered double predicates reflect the proposal, which is characterized by the combination of the procedural-locative state of the subject with its predicative features temporarily inherent to the subject in the definite state. It was found that these verbs are able to form double predicates not in all their meanings, but only in some, usually direct. The semantic types of subjects in the sentences with the considered double predicates were determined. It is stated that the subject in sentences with double predicates formed by the verbs of the procedural-locative mood is also semantically limited. It is emphasized that the subjects denoting persons are typical. It has been traced that sentences with subjects-names of persons reveal a wide range of meanings of the second component of the double predicate, which can denote the mental, physiological or physical state of the subject, its characteristics in appearance, age, social status and environment, the order of location in a certain system, the assessment of the subject by other people. It is emphasized that the subject-names of other beings (animals, insects) occur in these sentences much less frequently, the range of semantics of the second component of the double predicate in them is limited to the characteristics of beings by physiological state, behavior and appearance. It was found that nouns denoting non-beings can only occasionally be the subject in double predicates; such sentences convey the semantics of the locative state of the object and its physical properties in this state. Some sentences with noun subjects denoting non-beings and predicates expressed by a combination of verbs to stand, to sit, to lie with an adjective are characterized by formal-grammatical and semantic-syntactic syncretism; such compounds have both formal and semantic features of compound nominal as well as double predicates.

Постановка проблеми. Присудок як центральний компонент формально-граматичної структури простого двоскладного речення та предикат як визначальний компонент семантико-синтаксичної структури постійно перебувають у полі зору дослідників української мови. Натепер виокрем-

лено й досліджено кілька формально-граматичних типів присудків та семантико-синтаксичних типів предикатів як семантичних відповідників присудків (І. Вихованець, А. Загнітко, О. Межов, Р. Христіанінова, К. Шульжук та ін.). У цій системі найдискусійнішим постає подвійний, або

складний, присудок, який і донині не має чіткого окреслення ні щодо формальної структури, ні щодо семантики. Останнім часом в україністиці з'явилося кілька наукових публікацій, присвячених проблемі вивчення основних ознак подвійного (складного) присудка та його відмежування від складених присудків [2; 4; 5]. Проте семантико-синтаксична структура речень із зазначеними присудками детально не описана й на тепер, що визначає актуальність цієї наукової розвідки.

Мета пропонованої статті – вивчення семантико-синтаксичної структури речень із подвійними присудками з першим компонентом, вираженим особливими формами дієслів на позначення процесуально-локативного стану (*стояти, сидіти, лежати, висіти*).

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантико-синтаксичну структуру речень визначають через дві граматичні категорії – категорію предикатності та категорію субстанційності. Важливою постає категорія предикатності, оскільки саме предикат структурує пропозицію, окреслюючи кількість і характер її учасників. Речення з подвійними присудками являють собою семантично ускладнене речення, утворене внаслідок злиття двох семантично елементарних речень в одне на основі спільного суб'єкта. Суб'єкт у таких простих ускладнених реченнях, з одного боку, зберігає семантико-синтаксичні відношення з обома компонентами предиката, тобто вступає у подвійні семантико-синтаксичні відношення з двома елементами присудка як двома різнорідними предикатами [1, с. 89], а з іншого боку, подвійний присудок передає складну предикативну ознаку, утворену поєднанням значень обох компонентів цього присудка. Предикативна ознака, названа другим компонентом розгляданого присудка, обмежена періодом реалізації предикативної ознаки (дії, стану, процесу), названої його першим компонентом [4].

Речення з подвійними присудками, розглядаються в цій статті, співвідносні з поліпропозиційними висловленнями, для яких характерне поєднання процесуально-локативного стану суб'єкта з ознаками, тимчасово притаманними суб'єкту під час перебування в названому стані. Актуальною інформацією в таких реченнях є не тільки повідомлення про процесуально-локативний стан суб'єкта, але й акцент на тих його ознаках, які властиві суб'єкту під час перебування в цьому стані і постають для адресатів мовлення важливими.

Найчастотнішими, за нашими спостереженнями, є речення з подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *стояти*. Словник української мови подає 19 значень цього дієслова [3, т. 9, с. 742–745]. Але лексема *стояти* може утворювати подвійні присудки, коли вона

вживана у своїх основних значеннях: 1. «Бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця (про людину і тварину)». 2. «Не рухатися, залишатися на тому самому місці // Не переміщатися (про засоби пересування)». Саме ці значення можна охарактеризувати як прямі, непереносні для названого дієслова. Вони мають стрижневу сему 'залишатися на тому самому місці, не переміщатися', яка й визначає процесуально-локативний стан. У філософії поняттям «стан об'єкта» позначають такі його властивості, що мають непостійний характер, змінюються (Арістотель, І. Кант, Г. Гегель), тобто той чи той стан має тимчасовий характер, а тому дієслово *стояти* може позначати процесуально-локативний стан лише в реченнях із підметами на позначення суб'єктів, здатних змінювати цей стан, тобто не тільки *стояти*. Зазвичай у такому значенні дієслово *стояти* відкриває лівобічну позицію для суб'єкта на позначення істоти – особи чи тварини: *Брати стояли бліді й перелякані* (В. Шевчук); *Коні стояли біля воріт змилені та зморені*.

У ролі другого компонента подвійного присудка, формованого дієсловом *стояти*, здебільшого використовують прикметники (власне-прикметники, дієприкметники, займенникові прикметники, порядкові прикметники) в називному відмінку: *Євгеній стояв обернений до нього плечима і говорив далі* (І. Франко). Крім називного, можлива форма орудного відмінка: *Хан стояв непорушним посередині кімнати у вичікувальній позі...* (Р. Іванчук). Зрідка в позиції другого компонента трапляються іменники в непрямих відмінках, синтаксично нерозкладні словосполучення та фразеологізми: *Фактор стояв... із переможним усміхом на вустах...* (В. Шевчук); *Чув віддалений гомін весільний, а перед очима весь час стояла вона в усій своїй яскравості – білозуба, червонощока* (О. Гончар); *...він стоїть ні в сих ні в тих і дивиться на неї...* (М. Коцюбинський); *Вона стояла ні в сих ні в тих...* (І. Нечуй-Левицький).

У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка при процесуально-локативному дієслову *стояти* позначає різні тимчасові ознаки суб'єкта, акцентовані мовцем у момент реалізації названого дієсловом стану:

1) психічний стан, зокрема: а) емоційний (радість, задоволення, гордість, здивування, сум, беззахисність, страх, злість, душевний дискомфорт тощо): *Вітер гойдав уже нижче нього обривок сталевого троса, а хлопець стояв усміхнений – усміхався звідти Тоні: ось, мовляв, де я, твій Впередсмотрящий...* (О. Гончар); *Вона стояла горда, схвилювана...* (В. Підмогильний); *Люцина стояла здивована* (І. Нечуй-Левицький); *Він довго стояв заворожений у густому лісі й роззирався навдookіл* (В. Шевчук); *Сагайда*

якусь мить **стояв приголомшений і засліплений** блиском вранішньої природи (О. Гончар); **Боєць стояв ошелешений...** (О. Гончар); **Стояла перед ним беззахисна і журна, немов стеблина в росі...** (М. Стельмах); **Василь стояв сумний і іноді шукав когось очима...** (В. Винниченко); **Я стояв серед двору скриванілий і печальний** (В. Шевчук); **Стратон стояв біля постелі чорніший від ночі...** (Р. Іванчук); **Брати стояли бліді й перелякані** (В. Шевчук); **Стояв серед келії блідий як смерть, і з його зіплених вуст виривалися всі прокляття, які знав** (В. Шевчук); **Але він стояв серед хати холодний, начебто скриванілий** (В. Шевчук); **Селім, але не зачинав воріт, стояв скований безумним похмурий** (В. Шевчук); б) вольовий (готовність до виконання тих чи тих завдань, зосередженість): **...біснுவатий схопив велетенську ломаку і стояв готовий відбити напад мужів, що знамірилися супроти нього** (В. Шевчук); **...я стояв навпроти виструнчений і готовий до послуху** (В. Шевчук); **Вони стояли супроти мене загрозово спокійні і тільки усміхалися, зсовуючи вуста набік** (В. Шевчук); в) інтелектуальний (усвідомлення/нерозуміння того, що треба робити в тій чи тій ситуації): **Кожен стоїть замислений, зібраний, мов перед смертельно небезпечним стрибком** (О. Гончар); **Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана** (М. Стельмах); **Капітан Дорошенко задумався, стояв посуворілий, серйозний** (О. Гончар); **Олізар стояв сторонілий** (В. Шевчук); **Хлопець стояв зняковілий і, мені здалося, розгублений** (В. Шевчук); **Вони стояли коло дверей, трохи розгублені, знетямлені гамором і задимленістю...** (П. Загребельний); **Маруся стояла безрадна, не знаючи, що почати** (Г. Хоткевич);

2) зовнішні ознаки за: а) кольором обличчя чи всього тіла: **Пан стояв серед того листя весь жовтий, хоч була така темна ніч!** (В. Шевчук); **Володимир стояв білий як стіна, з лоба йому котилися краплі поту, а все тіло побивав зрадливий трем** (В. Шевчук); **Петро стояв серед покою блідий і випитий, здавалося, не лишилось у ньому ні кровинки** (В. Шевчук); б) параметрами тіла: **Високий та тонкий стояв перед нею син...** (І. Нечуй-Левицький); **Вона стояла там, серед зілля й трави, в зеленому морі, зарослім квітами, вища і стрункіша, ніж завжди...** (В. Шевчук); **Офіцер стояв перед нами так само високий, як я...** (П. Загребельний); **Мотря стояла коло тину висока та здорова...** (І. Нечуй-Левицький); б) поставою: **Фактор стояв покійно зігнутий...** (В. Шевчук); **Духнович стояв перед ним зігнутий, мовби нав'ючений більше за всіх...** (О. Гончар); **Кількасот сейменів стояли вишикувані півмісяцем перед ханським наметом** (Р. Іванчук); **Після того встав і довго стояв нерухомий, як свічка**

(В. Шевчук); **Петро стояв серед хати сухий, виструнчений і напружений** (В. Шевчук); в) наявністю чи відсутністю певних деталей одягу: **Освітлена місяцем, вона боса стояла посеред хати і шулилась під його поглядом** (М. Стельмах); г) іншими додатковими зовнішніми ознаками: **А Барть стояв мокрий і посміхався своїм прискаленим оком** (Василь Земляк);

3) фізіологічний стан: **Друг мій, босий, цибатий, стоїть заспаний серед кімнати...** (О. Гончар); **І коли стояла отак заплющена, нечутно вилетіла їй із серця голуба богиня, скромно завмерши в найтемнішому кутку кімнати** (В. Шевчук);

4) фізичний стан: **Мати перед ним стояла стомлена;**

5) оцінку суб'єкта: **Дмитро стояв перед нею якийсь інший, чужий; Ляпка <...> стояв святий та божий, як Адам у раю перед гріхопадінням** (П. Загребельний);

6) порядок розташування суб'єкта в певній системі: **... але дівчина стояла першою...** (П. Загребельний);

7) вікові характеристики: **... а ти зрілим студентом стоїш ось перед нічним, незникаючим видом собору** (О. Гончар);

8) характеристики за соціальним станом та оточенням: **Зараз уся земля йому стала хиткою кладкою, а він старцем стоїть на ній перед своєю долею** (М. Стельмах); **Так, ніби він уже з'їхав з тієї гори й стояв самотній на сірій рівнині** (В. Підмогильний).

Дискусійним є питання про діапазон іменників на позначення суб'єкта-підмета в реченнях із подвійними присудками. І.Р. Вихованець підкреслював, що саме семантична природа іменника-підмета постає головним чинником розмежування подвійного і складеного іменного присудка з першим компонентом, вираженим дієсловом *стояти*, та обстоював думку про те, що підмет у реченнях із подвійним присудком має називати особу [1, с. 90]. Уважаємо за можливе дещо корегувати цю думку. Фактичний матеріал, зібраний нами, загалом засвідчує переважне використання в ролі підмета в таких реченнях назв осіб, проте зрідка трапляються аналогічні речення з підметами-іменниками на позначення тварин. Прикметниковий компонент у цих реченнях указує на:

1) фізичний стан тварини: **Корова в хліву стояла худа й замучена;**

2) її зовнішній вигляд: **Пес перед ним стояв зіщулений; Коні стоять заволохачені памороззю; Комунівський кінь стояв не розсідланий...** (Василь Земляк);

3) психічний стан тварини: **Кінь стояв схарпануджений; Два [воли] лежали ремигаючи, а третій, Тунгус, голландської породи, нахромивши**

на роги місяць, **стояв замислений і надміру поважний**, як для тварини (Василь Земляк).

Отже, семантика таких речень дає всі підстави трактувати поєднання «*стояти* + прикметник» як подвійний присудок.

Підтримуючи думку Н.В. Кобченко, що головною диференційною ознакою подвійного присудка є автосемантичність його дієслівного компонента, на відміну від десемантизованої зв'язки складеного іменного присудка, а також його подвійний синтаксичний зв'язок із підметом [2, с. 15], висловимо такі міркування щодо можливості використання в ролі підмета в реченнях із подвійним присудком іменників на позначення неістот. Як відомо, слова поєднуються між собою у синтаксичні одиниці на основі граматичного зв'язку й узгодження семантики. Дієслово-присудок відкриває лівобічну валентно зумовлену позицію суб'єкта, яку посідає не будь-який іменник, а лише той, що може семантично з ним поєднатися. Оскільки ж дієслово *стояти* багатозначне, то коло іменників, які з ним поєднуються семантично, досить широке. Серед них не тільки ті, що позначають назви істот, які можуть перебувати в процесуально-локативному стані *стояти*, а й іменники-назви неістот, для яких поняття «стояти» має певною мірою інший сенс. Саме в поєднанні з такими іменниками і відбувається десемантизація дієслова *стояти* і наближення його до зв'язки. У реченнях із підметами на позначення неістот дієслово *стояти* зазвичай утрачає свою первинну семантику та набирає ознак зв'язки, тому поєднання його з прикметником цілком правомірно в українському синтаксисі розглядають як складений іменний присудок: ... **день навколо стояв сонячний і теплий** (В. Шевчук); ... **ніч стояла чорна навколо...** (В. Шевчук); **Весна стояла суха і вітряна** (М. Коцюбинський). Проте фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що у сполуках із деякими іменниками-назвами неістот розглядане дієслово все-таки зберігає своє основне значення. Можна виокремити дві лексико-семантичні групи таких іменників:

1) назви засобів пересування (*машина, велосипед, човен, корабель* тощо). Дієслово *стояти* в поєднанні з такими іменниками не десемантизується, воно зберігає значення «не рухатися, залишатися на тому самому місці // не переміщатися»: **Мащини довкола стоять чорні від кіптяви й понівечені; Човни, що стоять прикуті ланцюгами в затоці, здебільшого мають наймення...** (О. Гончар);

2) назви нерухомих предметів, які перебувають у вертикальному положенні. Такі іменники підтримують у дієслові *стояти* значення «бути у вертикальному положенні»: **Він простяг слоїка, який стояв відкритий тут-таки, на столі...** (В. Шевчук).

Уважаємо за можливе в розглянутих реченнях визначати подвійні присудки, на користь чого свідчить можлива трансформація розчленування: **Мащини довкола *стоять*, вони *чорні* від кіптяви й понівечені; Човни *стоять* в затоці, вони *прикуті* ланцюгами; Слоїк *стояв* тут-таки, на столі, він *був відкритий***. Такі речення передають семантику локативного стану предмета та його фізичних властивостей у цьому стані.

Деякі зі сполучень дієслова *стояти* з прикметником при підметах-назвах неістот, на нашу думку, виявляють формально-граматичний і семантико-синтаксичний синкретизм, оскільки мають водночас і формальні, і семантичні ознаки як складеного іменного, так і подвійного присудків: **Його ліжко *стояло* *прибране* й *застелене*** (І. Нечуй-Левицький); **Каштан серед двору *стояв* *незмінний*, *незмінний* був і *малинник*** (В. Шевчук); **Потім Данько *іще* бігав по ярмарку, та коли *дістався* до комунівського рундучка *вдруге*, *той* *уже* *стояв* *порожній*...** (Василь Земляк). Поєднуючись із подібними іменниками-підметами, дієслово *стояти* не втрачає свого первинного значення «залишатися на тому самому місці у вертикальному положенні», про що свідчить можлива трансформація: **Його ліжко *стояло* (а не лежало розібране) і *було* *прибране* й *застелене*; *Каштан* серед двору *стояв* (а не лежав зламаний, зрізаний тощо) і *був* *незмінний*; *Рундучок* *стояв* (а не був перекинутий), *він* *був* *порожній***. Проте це значення не таке чітке й виразне, як у наведених у попередньому абзаці реченнях із підметами-назвами неістот, дієслово *стояти* в розглянутих реченнях можна замінити зв'язкою *бути*, що дає підстави говорити про наявність у сполуках взірця *стояло прибране, стояв незмінний, стояв порожній* ознак складеного іменного присудка: **Його ліжко *було* *прибране* й *застелене*** (І. Нечуй-Левицький); **Каштан серед двору *був* *незмінний*, *незмінний* був і *малинник*** (В. Шевчук); **Потім Данько *іще* бігав по ярмарку, та коли *дістався* до комунівського рундучка *вдруге*, *той* *уже* *був* *порожній*...** (Василь Земляк).

Уживаними також є речення з подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *сидіти*. Словник української мови фіксує 10 значень цього слова, але тільки у своєму прямому значенні воно здатне функціонувати в ролі першого компонента подвійного присудка – «Перебувати в положенні, при якому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сиднищами (про людину)» // «Розміщуватися нерухомо у певний спосіб (з обставинними словами, що вказують на його характер, особливості)» // «Займати вертикальне положення, при якому тулуб спирається на що-небудь нижньою своєю частиною і підтримується передніми лапами (про собаку, кішку,

вовка і т. ін.)» // «Перебувати на чому-небудь, на якійсь поверхні не переміщуючись (про птахів, комах)» [3, т. 9, с. 159]. У такому значенні дієслово *сидіти* відкриває валентно зумовлену лівобічну позицію підмета лише для іменників-назв істот.

У проаналізованому фактичному матеріалі подвійні присудки виявлені лише в реченнях із підметами на позначення осіб. У позиції другого компонента подвійного присудка в цих реченнях ми зафіксували переважно лексеми (зазвичай прикметники, зрідка іменники в непрямих відмінках, фразеологізми) на позначення:

1) психічного стану особи, зокрема: а) емоційного: *Нема метушливості, загукування, він сидить майже суворий біля своїх розмальованих виробів...* (О. Гончар); *Миколка сидить насуплений* (В. Слапчук); *... а вона сиділа сумна, як сам сум...* (М. Коцюбинський); *Але Ковальський уже не сміявся, сидів так само блідий і так само смутний...* (В. Шевчук); *... тільки пономар сидів пригнічений, змалілий і, здалося дякові, з прогризеною головою...* (В. Шевчук); *Ярина сидить бліда, непорушна, з слідами переляку та боротьби на обличчі...* (М. Коцюбинський); *Я сидів ні в сих, ні в тих* (П. Загребельний); *... зараз він сидів за столом кислий і понурий, ніби вимотаний...* (В. Шевчук); *Той сидів за столом роздратований й нетерпляче ламав перо* (В. Шевчук); *Гайсин ще довго сидів ошелешений* (П. Панч); *Я сидів навпроти урочистий і поважний, повний робленого співчуття й готовності вислухати всі скарги* (В. Шевчук); б) інтелектуального: *Знову сидів загаданий, заплющивши очі...* (В. Шевчук); *Дяк сидів загаданий...* (В. Шевчук); *... він сидів над столиком напружений та зосереджений* (В. Шевчук); *... Марта якийсь час сиділа теж замислена коло теплої грубки...* (В. Підмогильний); *Він сидів довго ще замріяний...* (В. Підмогильний); *Сидів бездумний серед тиші своїх стін, як мрець у просторій домовині...* (В. Підмогильний);

2) фізичного стану особи: *Сидів заціпенілий, безсилий порушити м'язом* (В. Шевчук); *Іван Тимофійович уже, видно, добре витверезившись, сидів блідий, перемучений* (О. Гончар);

3) зовнішніх ознак особи за: а) поставою: *Зупинила Мальва коня, побачивши матір, що сиділа згорблена на містку і блаженно усміхалася* (Р. Іванчук); *Ганна сиділа в бідарці випростана, спокійна й бліда, як перед стратою* (О. Гончар); б) розмірами тіла: *Сиділа темна й маленька <...> і хлопцеві здалося, що вона мусить знати бозна-скільки таємниць, оця його прабаба* (В. Шевчук); *Отих безіменних рабів, що на мармурових стелах зображені такими маленькими супроти царя, що один сидить на троні надутий, великий...* (О. Гончар); в) виглядом: *Коли Валерик*

повернувся до Мурашка з готовим букетом, садівник уже сидів у кущах мокрий як хлющ... (О. Гончар); г) наявністю чи відсутністю певних елементів одягу або взуття: *Ту зиму сиджу в хаті б'осий, бо мати кудись п'їшла і ч'оботи взула* (Григор Тютюнник);

4) ознаки особи за її поведінкою: *... він довго сидів непорушний у жовтому світляному колі* (В. Шевчук); *Дівчата сиділи за столом нерушні, загадані...* (В. Шевчук); *Розенрох все ще сидів незрушний* (В. Шевчук); *... вона сиділа незвично притихла* (О. Гончар);

5) ознаки за порядком розташування особи в певній системі: *Розпочали з лівого флангу; я сидів крайнім праворуч* (В. Слапчук);

6) характеристики особи за оточенням: *Софія сиділа одна в плетеній кріслі, на самому сонці, нерухомо задерши голову вгору...* (О. Гончар).

Як ми вже зазначили вище, серед підбраного фактичного матеріалу нам не трапилося речень, у яких підмет позначає тварину. Проте заперечувати таку можливість немає жодних підстав, пор.: *Собака сидів під дверима весь мокрий і тремтів від холоду*. У наведеному реченні з підметом-назвою тварини констатуємо подвійний присудок, у якому другий компонент вказує на тимчасову ознаку тварини за її зовнішнім виглядом під час реалізації процесуально-локативного стану *сидіти*.

Дієслово *лежати* формує речення з подвійними присудками, коли воно вживане в значеннях: 1. «Перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин)»; 2. «Бути покладеним або перебувати на якій-небудь горизонтальній поверхні» [3, т. 4, с. 469].

У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка позначає:

1) ознаку особи за: а) наявністю чи відсутністю елементів одягу чи інших засобів прикриття тіла: *Тепер Велика Ступня лежав перед нами на дивані напівголий, порослий волоссям...* (О. Токарчук); *Павло лежав відкритий, отожд я відтяг його до паркану у затінок...* (В. Шевчук); *В ту мить Марта невиразно відчула холод, бо лежала горілиць розкрита, зібгавши в ногах ковдру й підпокривало* (В. Підмогильний); б) кольором обличчя чи всього тіла: *Нимидора лежала жовта, як віск* (І. Нечуй-Левицький); *Тесля засміявся, гадаючи, що Явтушок грає, але той не подавав ніяких ознак життя, лежав блідий, зуби йому звело...* (Василь Земляк); в) положенням тіла: *Той лежав скоцюрблений, підігнувши коліна до грудей...* (О. Гончар); *Полегли товариші, що лежали розпростерті на траві, зворушили багатьох з них до сліз* (Джордж Орвелл); *Мрець лежав зіщулений, у химерній позі...* (О. Токарчук);

2) фізичний стан особи: ... *а вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі...* (М. Коцюбинський);

3) фізіологічний стан людини: *Керлі лежала мертва на заюшеному кров'ю снігу* (Джек Лондон); *Олізар лежав напівмертвий* (В. Шевчук); *Павка лежав на узбіччі непритомний* (Г. Шкляр);

4) ознаку особи за виконаною над нею дією з боку інших осіб: *Ваш Михайло лежить в «сусіднім» лісі застрілений* (О. Кобилянська); *Біле Ікло лежав зв'язаний, як той невільник, увесь у пластирах і пов'язках...* (Джек Лондон); ... *він таки справді зараз несвідомий і лежить зв'язаний у холодному підвалі...* (В. Шевчук); ... *усі, хто тільки є, кидаються на дівчину, шматують її, топчуть ногами, і от знову вона лежить перед ним покалічена...* (В. Підмогильний); ... *і той, що лежить поранений біля надломленого знамена...* (О. Гончар); ... *батько давно вмер і лежить похований в землі* (І. Нечуй-Левицький);

5) емоційний стан особи: *Обоє лежать уже горілиць на воді заспокоєні, Тоня бризкає водою вгору* (О. Гончар); *Мала таке відчуття, ніби лежить вона відкрита для всього світу* (Є. Гуцало); *Він лежав на ліжку якийсь урочистий, умиваний, виголений Фабіаном, у білій сорочці, яка ніколи на ньому не м'ялась, висотаний сухотами і любов'ю* (Василь Земляк);

6) ознаки особи за соціальним станом: *Чи не в огнище втупивши очі, лежав він повстанцем-юнаком, спочиваючи після кривавих пригод на взліссі, де стовбури здавались ворожою чатою?* (В. Підмогильний);

7) ознаки особи за оточенням: ... *мав я багато вільного часу для міркувань, коли лежав самотній у хліві...* (Джордж Орвелл).

У реченнях із підметом-назвою тварин, риб чи комах другий компонент подвійного присудка позначає:

1) ознаки істоти за особливостями поведінки: *Ви уважно розглядаєте скорпіона, а він лежить прищухлий, тихий і тільки злегка задирас хвіст...* (Дж. Даррелл);

2) ознаки істоти за виконаною над нею дією: *Іншим доводиться пугати, тримати, а під нею вівця лежить собі розв'язана, як дитина в купелі...* (О. Гончар);

3) ознаки істоти за її фізіологічним станом: *Це був старий комар, що цілу довгу зиму пролежав задубілий у сухій колоді, а тепер під весняним сонцем відтанув до життя* (Джек Лондон).

Сполучення дієслова *лежати* з прикметниками, які вказують на стан предмета за виконаною над ним дією, у реченнях із підметами-назвами неістот зараховуємо до синкретичних із формально-граматичними і семантико-синтаксичними ознаками і складених іменних, і подвійних при-

судків: *Під деревом пишно розсипане лежить* (Л. Глібов); ... *дрова на зиму лежать складені вигадливими стосами, що нагадують спіраль* (О. Токарчук); *Залізне коліща так і лежало неприбране посеред подвір'я...* (Василь Земляк); *Баранячі шкури та роги так і лежали тут неприбраними, на видному місці...* (О. Гончар); ... *каміння, що вони з таким трудом били й тягали, лежало розкидане довкола* (Джордж Орвелл).

Речення із подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *висіти*, вживані досить рідко. Зазначене дієслово в цих реченнях має значення: «Не маючи опори знизу, триматися на чому-небудь або бути прикріпленим до чогось, зачепленим за щось» [3, т. 1, с. 485]. У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка вказує на тимчасові зовнішні ознаки особи: *Маруся висіла гола* (Г. Хоткевич). У реченнях із підметом-назвою неістоти другий компонент такого присудка вказує на фізичний стан предмета. Такі підмети кількісно обмежені – у цій функції можливі лише назви конкретних предметів, що можуть триматися зачепленими за щось, не маючи опори знизу: ... *моя «хата» ... прикрашена крем'яхами з різнокольорової цегли та колючатами з годинника, що висіть у хаті над скринєю порожній...* (Григорій Тютюнник); *Конем ніхто не правив, ремінне повіддя висіло порване і било по передніх ногах...* (Григорій Тютюнник). У реченнях із іменниками-назвами інших предметів маємо складений іменний присудок: *Місяць над головою висів великий, як відро.*

Висновки. Речення з подвійними присудками, першим компонентом яких є дієслова процесуально-локативного стану *стояти, сидіти, лежати, висіти*, відображають інформацію про щонайменше дві ситуації об'єктивної дійсності – процесуально-локативний стан суб'єкта та ознаку, тимчасово притаманну йому під час перебування в названому стані, що постає важливою для слухача чи читача. Здатність функціонувати в ролі першого компонента подвійного присудка для дієслів процесуально-локативного стану є семантично обмеженою – лише в окремих своїх значеннях, зазвичай прямих, вони можуть утворювати подвійний присудок. Суб'єкт у реченнях із подвійними присудками, формованими дієсловами процесуально-локативного стану так само семантично обмежений. Типовими засобами його вираження є іменники на позначення осіб. Речення з такими підметами виявляють широкий діапазон значень другого компонента подвійного присудка. Значно рідше в ролі підмета вживані іменники на позначення інших істот (тварин, комах), діапазон семантики другого компонента подвійного присудка в цих реченнях обмежений ознаками істот за

фізіологічним станом, особливостями поведінки та зовнішнім виглядом. Іменники на позначення неістот лише зрідка можуть бути в ролі підмета при подвійних присудках. Деяким реченням з підметами-іменниками на позначення неістот та присудками, вираженими поєднанням дієслів *сто-*

яти, сидіти, лежати з прикметником, властивий синкретизм форми і значення. Стаття відкриває перспективу дослідження семантико-синтаксичної структури речень із подвійними присудками, першим компонентом яких постають дієслова інших семантичних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Кобченко Н. Диференційні ознаки подвійного та складеного іменного присудків. *Лінгвістичні студії*. 2016. Вип. 31. С. 14–20.
3. Словник української мови: в 11 т. Київ. 1970–1980.
4. Христіанінова Р. Подвійний присудок у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015а. № 2. С. 237–249.
5. Христіанінова Р.О. Речення з подвійними присудками: формально-граматичні та семантико-функційні особливості. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. 2015б. Вип. VIII. С. 75–82.

REFERENCES

1. Vykhovanets, I.R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntksysu ukrainskoi movy [Essays on Functional Syntax of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Naukova dumka, 224 p.
2. Kobchenko, N. (2016). Dyferentsiini oznaky podviinoho ta skladenoho imennoho prysudkiv [Differential features of double and compound nominal predicates]. *Linguistic studies*. Issue 31, pp. 14–20.
3. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980).
4. Khrystianinova, R. (2015a). Podviinyi prysudok v suchasni ukrainskii movi [Double Predicate in the Modern Ukrainian Language]. *Typology and functions of language units*, 2, 237–249.
5. Khrystianinova, R.O. (2015b). Rechennia z podviinymy prysudkamy: formalno-hramatychni ta semantyko-funktsiini osoblyvosti [Sentences with double predicates: formal-grammatical and semantic-functional features]. *Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University. Philological Sciences*. Issue 8, 75–82.